

een meikeverjaar

Anke Brouwers

een meikeverjaar

een verzetsgeschiedenis

P E L C K M A N S

Inhoud

	Proloog	9
1	Koude voeten	13
2	Mensen op zondag	21
3	Familieportretten	29
4	De aanrollende donder	43
5	Kaj tiel okazis, ke...	55
6	De engelen en de mussen	67
7	Arthur	91
8	De belofte	109
9	Het zal niet lang meer duren	121
10	Naar Duitse-land	145
11	Granaatappelpitten	171
12	De wouw	185
13	De meikever	201
14	Lucky Lady	219
15	Nazomer	245
16	Voor altijd	259
17	All good, all well	275
	Epiloog	283
	Dankwoord	287
	Noten	289

Voor Maria en Cécile

Noot bij de tekst

Dit boek is literaire non-fictie. Een werk over echte gebeurtenissen en echte mensen, maar geen journalistieke of historische tekst. Door te kiezen voor deze vorm, heb ik mezelf meer empathische vrijheid gegund. Ik heb bepaalde accenten durven te leggen en een persoonlijk perspectief gekozen. Dit boek heeft nooit als doel gehad om 'de definitieve waarheid' te achterhalen over alle gebeurtenissen (als het al mogelijk is die te kennen, laat staan te reconstrueren in een tekst), noch om verborgen feiten aan het licht te brengen of 'schuldigen' aan te duiden. Omdat de meeste personen die aan bod komen op deze pagina's geen toelichting meer kunnen geven bij hun daden of keuzes, heb ik er in bepaalde gevallen voor gekozen om enkel hun voornaam te gebruiken.

PROLOOG

(september 2022)

Wat wil je nog weten? vraagt ze, nogmaals, wanneer ik op vertrekken sta.

Haar hand zo plots op mijn arm doet me in mijn beweging bevriezen. Ik ga weer zitten.

Ze heeft het afgelopen uur al drie keer afscheid genomen. Niet met een 'tot de volgende keer' of 'tot binnen twee weken.' Niet omdat ze vergeten is dat we al afscheid namen.

Ze heeft een paar keer herhaald: 'dit is het dan.'

Ze heeft gezegd dat ik alle papieren moet gaan halen in haar appartement. Ik weet waar ze liggen. Ik moet ze ophalen en bewaren.

Er klinkt haast in haar stem.

Dit is het dan.

En dan zachter.

Alles gaat naar jou.

Mijn moeder had me voor mijn bezoek gewaarschuwd dat mijn grootmoeder niet meer lacht. Toch doet ze haar best, zie ik, houdt ze zich sterk, voor mij. Haar mond krult tot iets wat op een glimlach lijkt, maar haar ogen blijven nevelig en somber.

Voor het eerst ziet ze er alleen uit, en moe.

Wat wilde ik nog weten? vraagt ze.

(Alles.)

Heb ik nog vragen?

(Ik heb er duizend.)

Vele vragen heb ik al gesteld, niet altijd een antwoord gekregen. Soms kreeg ik een antwoord op niet gestelde vragen. Soms enkel nog meer vragen.

Op dit moment wil ik weten of ik de toestemming heb om haar verhaal neer te schrijven. Of ik haar mag toevertrouwen, overlaten, aan het papier. Vertrouwt ze me voldoende? Mag dit boek bestaan? Wil zij dat het bestaat?

Onleesbare ogen.

Ik glimlach uit onmacht.

Ze is, vanzelfsprekend, op de hoogte van wat ik aan het doen ben. Ze weet dat ik haar verhaal zal opschrijven en dat dit verhaal, deze familie-geschiedenis, een boek zal worden. We voeren hierover al jaren gesprekken ('interviews'), we hebben van herinneren een vaste afspraak gemaakt.

Toch is op de een of andere manier het doel, dit 'boek', altijd iets onwerkelijks gebleven. Een oneindig toekomstplan. Zo konden haar eigen tegengestelde verlangens – het verlangen om alles te vertellen en het verlangen om alles te laten rusten – naast elkaar blijven bestaan.

Nu ik werkelijk ben beginnen te schrijven, is het plan een feit.

En worden we beiden een beetje zenuwachtig.

Wat wil ik nog weten?

Wat ik wil weten, moeten de mensen niet allemaal weten, dat heeft ze me een paar keer gezegd. Het is voorbij.

Wat ik wil weten, wil zij zich niet meer dagelijks herinneren.

Het is nooit voorbij.

Wat ik wil weten, mag niet vergeten worden.

Ik moet het zowel opschrijven als uitwissen, voor mezelf houden als publiek maken, opbergen maar ook bewaken.

We zitten in een ruime, onpersoonlijke kamer met gehuurde meubels. Op een commode staan enkele fotokaders en twee boeketjes die in ijlt tempo aan frisheid verliezen. Vorige bezoekers hebben, net als ik, pralines meegebracht. De doosjes zijn onaangeroerd.

In een flits bedenk ik me dat ik dit boek misschien pas zal afwerken wanneer ze er niet meer is. Ik voel me meteen schuldig bij de gedachte. *Wacht* ik daarop? Heb ik daar altijd al op gewacht misschien? Onbewust? Nee, dat niet, dat zeker niet. Maar ik schuifel ongemakkelijk op mijn stoel, ontwijk haar blik. Had ik sneller moeten beginnen te schrijven? Had ik

PROLOOG

voorrang moeten geven aan dit verhaal, dat zij wil vertellen en wil vergeten? Het verhaal waarvan ik wil dat ze het leest, maar waarvoor ik bang ben dat ze het zal lezen.

Opnieuw de vraag.

Ach, moeke, zeg ik met een hulpeloos gebaar. ('Moeke' is hoe ik haar altijd heb genoemd, mijn grootmoeder, niet bomma, niet metje, niet oma, maar 'moeke.') Er is zoveel dat ik nog wil weten. Ik wil weten of haar bed piepte ('geen idee'), waarom ze thuis de worteltjes schraapt en niet schilden ('ah, omdat we niet wilden verspillen'), of ze nog weet hoe de varkensmesterij rook ('daar liepen we liefst in een grote bocht omheen'). Ik wil het leven in me kunnen opnemen, tot in de details. Ik wil dus ook weten wat de naam was van de kleine hond op de oude foto ('Kiki' zegt ze met een glimlach) en of haar moeder een knuffelaar was ('vroeger was dat anders'). Ook wil ik weten of ze de keuzes van haar ouders altijd begrepen heeft (stille). Of ze trots is op wat ze gedaan hebben (wenkbrauw). Of er misschien dingen zijn die ze nooit hardop zou zeggen.

Ze herhaalt mijn vraag als een vraag.

Veel blijft ongezegd.

We wandelen samen tot bij de eetzaal waar het middageten op haar wacht. Een vriendelijke kok was al komen kijken waar ze bleef. 'Maria?' (Wat klonk als 'Marja.') 'Het is na twaalf.'

Een dag in een woonzorgcentrum is lang en sloom en toch kom je altijd tijd tekort, toch is het altijd haasten. Eerst dit, dan dat en dan dat. Alles op de klok. Ze stapt het laatste stukje naar de eetzaal alleen. Ze draait zich om en we zwaaien naar elkaar.

Alles gaat naar jou, zegt ze, nogmaals, voor ze naar binnen verdwijnt. Tijd te kort, denk ik.

Ik weet inderdaad waar 'alles' ligt.

De mappen over onze familiegeschiedenis liggen in de secretaire van haar nu tijdelijk onbewoonde appartement. De mappen werden jaren

geleden geordend door mijn grootvader ('bompa') en voorzien van notities en verduidelijkingen, alles in zijn keurige schoolmeester-geschrift. Andere belangwekkende objecten of documenten liggen her en der verspreid in de kamers van het appartement: achteraan in een ladekast op de slaapkamer, in een oude tinnen koekendoos, in een fluwelen tasje in de lade van het nachtkastje.

Maria weet precies waar.

Ik ondertussen ook.

Met haar toestemming, en met medeweten van de familie, verhuis ik de mappen en de herinneringsobjecten van haar appartement naar mijn huis. Het hele verhaal in aantekeningen, telegrammen, gesmokkelde brieven, oorkondes, foto's, nota's, dagboekfragmenten, textiel, medailles, souvenirlepeltjes, postkaarten, kopieën van documenten en kopieën van kopieën van kopieën.

Alles wat ik wil weten, nooit genoeg.

HOOFDSTUK 1

Koude voeten

(9 maart 1997)

Mijn overgrootmoeder Martha Criel – tijdens haar leven gekend als ‘Madame’ De Cock en later als Mevrouw Geerts, geliefd als ‘Mami’, als ‘ons mama’ en als ‘oma’ – overleed toen ik zeventien jaar was. Ze stierf in maart, een maand waarin de grond nog kil en bevroren is, maar waarin de gouden forsythia en hyacinten opnieuw kleur brengen. Haar overlijden betekende voor mij de eerste confrontatie met onze sterfelijkheid, mijn eerste aanraking met de porseleinen koude van de dood. Voor mijn leerkracht Nederlands schreef ik een slechts lichtjes gezwollen opstel over haar overlijden. Dat was niet moeilijk. In de eerste dagen na haar dood vond ik in alles een zekere poëzie: in een geknakte bloem, in een gebarsten theekopje, in de dode nachtvlinder op het raamkozijn.

Er zitten ondertussen goed vijftientwintig jaar tussen de pathosminnende puber van toen en de schrijver van nu. Ik herken haar wanneer ik haar woorden lees en ben mild voor haar, voor het meisje dat schreef dat ze ‘het witte laken waaronder de overledene lag’ wilde ‘opzijschuiven’ zodat ze haar voeten zou kunnen verwarmen, ‘ze warm wrijven, de hele nacht lang, want het ligt zo moeilijk, met koude voeten’. Dat meende ze, die puber.

In onze familie leeft sinds haar overlijden de overtuiging dat haar geschiedenis ooit moest worden verteld. Wat maakte haar verhaal, en bij uitbreiding onze familiegeschiedenis, dan zo bijzonder? Dat ons familieverhaal in belangrijke mate over de Tweede Wereldoorlog gaat, was een voorzichtig, maar niet bijster origineel, argument. Dat dit ook een verhaal was over

het Belgische verzet, maakte er, alleszins in Belgisch-Vlaamse context, een meer opmerkelijk, want minder gekend, stuk geschiedenis van. Ik betrapte me er vroeger weleens op 'blij' te zijn, zelfs opgelucht of fier, dat ik een persoonlijke oorlogsgeschiedenis kon vertellen vanuit het perspectief van het verzet. Ik hoefde niet in het reine te komen met een 'zwart' verleden, al heb ik daar zelf natuurlijk geen verdienste aan. Ik heb ook geen weet van 'een zwarte' in mijn directe familie. Sterker dan dat: de geschiedenis van mijn schoonfamilie is er ook een van weerstanders. Ik woon al meer dan twintig jaar in het huis waar Louis Paulus, de grootvader van mijn echtgenoot, zich ooit halsoverkop moest verstoppen toen de SIPO-SD hem kwam arresteren. Louis werd tijdens de huiszoeking niet gevonden, maar uit frustratie werden wel zijn ouders, Kamiel Paulus en Maria De Vries, én de meid, Constance Callaert, opgepakt. Ze werden gedeporteerd naar de concentratiekampen Neuengamme (Kamiel) en Ravensbrück (Maria en Constance). Geen van hen keerde terug.

De plek waar Louis zich verscholen had, was niet de kruipruimte in de bijkeuken achteraan in het huis, zoals we jarenlang verkeerd hebben gedacht en doorverteld, maar helemaal boven, in de dakgoot bij de scheerzolder. Mijn man en ik slapen nu onder het hellende dak vlak bij die plek. Maar eigenlijk denken we er niet vaak aan. In de familie van mijn echtgenoot wordt maar zelden gesproken over hun verzetsverleden. Verzetsdaden laten zich niet als gezellige familie verhalen vertellen als familieleden nooit zijn teruggekeerd uit gevangenschap. De deportatie van de ouders van Louis Paulus is altijd een open wonde gebleven, en eraan denken, laat staan erover spreken, werd vermeden. In 2024 kwam het voorstel om een struikelsteen ter ere van Kamiel, Maria en Constance aan te leggen op het voetpad voor ons huis in Aartselaar waar ze zijn gearresteerd. De emoties die dit losmaakte, verrieden een smeulend verdriet.

Ik reconstrueer het verhaal van mijn familie op basis van de documenten en objecten uit ons familiearchief, aangevuld met literatuur- en archiefonderzoek. Net zo belangrijk voor mij waren de gesprekken ('interviews') die ik met Maria en Cécile, mijn grootmoeder en haar zus, over het verleden heb gevoerd. Er is de geschiedenis en er is hun beleving ervan, ik

wil beide vertellen. Het is me niet gelukt om te spreken met álle betrokkenen. Velen waren al overleden voor ik echt, met ernst, aan dit project ben begonnen, voor ik het belang en de waarde van deze mondelinge overdracht begreep, alsook van het registreren en zorgvuldig noteren ervan.

Als hedendaags schrijver van een boek over de Tweede Wereldoorlog beschik ik uiteraard niet over kennis van het gebeurde uit de eerste hand, moet ik het stellen met ‘achteraf’, met terugblikken en reconstructies. De Russische dichteres Maria Stepanova, die een merkwaardig soortgelijk traject heeft afgelegd in het beschrijven van haar familiegeschiedenis, biedt me bij deze soms ongemakkelijke vaststelling hoop en houvast: in plaats van de herinneringen ‘aan het *gebeurde*’ neer te schrijven, is het voor nabestaanden altijd een zaak van herinneringen ‘aan het *vertelde*’.¹ Het helpt me om het beperkte perspectief dat ik heb, tevens het enige dat ik heb, te aanvaarden. Mijn materiaal bestaat uit deze vertelde herinneringen, maar ook uit de interpretatie van die herinneringen. Mijn werk bestaat uit het ordenen en het herschikken van deze herinneringen, uit het achteruitwerken in de tijd. Soms bestaat het uit het aanvaarden van de spanning tussen het herinnerde en het stugge weefsel van de tijd. Soms is het als puzzelen op een rooster.

Er zijn de afgelopen jaren enkele initiatieven opgestart, zowel vanuit maatschappelijke als vanuit academische en artistieke hoek, die de verzwegen of vergeten verhalen van het verzet in ere proberen te herstellen. Historici maken gewag van een nieuw ‘herdenkingselan’ rond de Tweede Wereldoorlog en zien dat een verzetsherinnering hierin eindelijk een prominente rol krijgt.² In deze hernieuwde academische en populaire aandacht voor het verzet – in de vorm van herdenkingen, struikelstenen, laagdrempelige samenkomsten, fictiefilms en documentaires, romans – ligt de focus voor mij soms iets te veel op een ‘heldendom’, wat naar mijn gevoel meer mythologiseert en romantiseert dan verklaart.³ ‘Een held’ associeer ik met Griekse strijders of superhelden in de bioscoop. Mijn overgrootouders beschouwden zichzelf niet als helden. Ze handelden in de eerste plaats als mensen. Omdat ‘heldendom’ het buitengewone boven het menselijke plaatst, speelt het geen rol in dit verhaal.

Dit boek is in hoofdzaak het verhaal van een verzetsvrouw en van haar dochters. Toch is er traditioneel vooral naar 'opa' gekeken als het over verzetsdaden ging, omdat er lange tijd van uitgegaan werd dat 'actief' verzet in de eerste plaats een mannenzaak was.⁴ In de jaren veertig waren vrouwen in België 'juridisch, politiek en sociaal ondergeschikt ... aan mannen' en ontbeerden ze vaak de netwerken, ervaringen en vaardigheden, of een directe toegang tot de wereld die een effectief verzet veronderstelt, zoals historica Michèle Corthals het samenvat.⁵ Dit had uiteraard gevolgen voor de rol die vrouwen speelden in het verzet en voor hun zichtbaarheid achteraf. Vrouwelijk verzet herkennen vereist daarom soms, maar zeker niet altijd, een bredere en minder 'traditionele' invulling van wat verzetsdaden kunnen inhouden. Maar het vrouwelijk verzet was, zoals ook zal blijken uit het concrete voorbeeld van mijn overgrootmoeder, veel actiever en daadkrachtiger dan algemeen wordt aangenomen. Zo buste mijn overgrootmoeder rantsoenzegels en geld voor ondergedoken werkweigerars, bood ze onderdak aan een geallieerde soldaat en verstopte ze, weliswaar tegen haar zin, wapens in haar huis. Dit was geen passief of klein verzet.

Sommige verzetsvrouwen hebben echter aan hun eigen onzichtbaarheid bijgedragen door hun rol achteraf te minimaliseren of zelfs te ontkennen. Bepaalde, eerder conservatieve genderopvattingen speelden hier waarschijnlijk een rol.⁶ Algemeen stemrecht hadden ze nog niet, noch was het mogelijk een eigen bankrekening te openen zonder toestemming van hun echtgenoot. Was 'verzet' voor veel vrouwen daarom misschien een vorm van emancipatie? Gaf dit hen een maatschappelijke verantwoordelijkheid en een rol die ze in tijden van vrede niet zouden hebben kunnen invullen? Elisabeth Carlson-Neirinck, een verzetsvrouw die samen met mijn overgrootmoeder gedeporteerd werd naar Duitsland, bracht in haar naoorlogs erkenningsdossier alleszins een belangrijke wijziging aan op het voorgedrukte invulformulier. Toen ze moest aanduiden waarvoor ze erkend wilde worden – beroepsmilitair, milicien, oorlogsvrijwilliger of gewapend weerstander – paste ze het woord 'weerstander' aan naar 'weerstandSTER.' Wat een heerlijk zelfbewustzijn, dacht ik toen ik dat las, wat een emancipatiedrang. Details zoals dit suggereren dat het

verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog voor sommige vrouwen mogelijk ingebed zat in de bredere strijd voor maatschappelijke gelijkheid en patriarchale ontvoogding, dat het aansloot bij een groeiend besef van eigenwaarde. Dat dit boek een *vrouwelijk* verhaal brengt, is niet louter ingegeven door mijn persoonlijke en professionele interesse in vrouwelijke geschiedenissen. Het is ook te wijten aan de concrete loop van onze familiegeschiedenis en hangt samen met de voor mij beschikbare bronnen. Bepaalde tragische omstandigheden hebben ervoor gezorgd dat sommige betrokkenen nooit of slechts beperkt hun verhaal hebben kunnen doen en dat het familieverhaal aan mij is overgeleverd vanuit het perspectief van mijn overgrootmoeder. Ook waren mijn belangrijkste nog levende getuigen haar twee dochters, Maria en Cécile De Cock.

Tussen het moment van Martha's overlijden en het moment dat ik het familiearchief in bewaring heb gekregen, heb ik veel nagedacht over welke vorm dit verhaal kon, of moest, krijgen. Het ruwe materiaal kon zich immers lenen tot een klassieke biografie, een reportage, een historische roman, een thriller, een detectiveroman, een filmscenario, een theatertekst, een gedicht. De uiteindelijke vorm, 'literaire non-fictie' of 'verhalende non-fictie', gaf me de mogelijkheid om te schrijven over verschillende vormen of genres heen. Net op die momenten dat ik botste op de beperkingen van de beschikbare informatie, de glibberigheid van herinneringen of het nukkige zwijgen van de objecten, merkte ik dat een literaire taal me uit het moeras kon loodsen. Dit heeft ertoe geleid dat er tussen de hoofdstukken soms (licht) van register gewisseld wordt en dat de hoofdstukken niet allemaal gelijk zijn in stijl, detail, lengte of aanpak. Voor bepaalde hoofdstukken heb ik veel gesteund op secundaire literatuur en heeft de tekst een meer beschouwend of journalistiek karakter gekregen, op andere momenten heb ik me meer empathisch en verhalend opgesteld en heb ik narratieve strategieën gehanteerd. Soms zijn er veel voetnoten, soms geen. Nooit ben ik gaan 'verzinne' of verdraaien.

Toch wil ik er duidelijk over zijn dat verhalen vertellen, ook waar gebeurde, altijd het opleggen van een structuur en een perspectief impliceert, een vertelling is altijd een toe-eigening vanwege de verteller. Ik

plaats de feiten in een volgorde, ik maak van de feiten een verhaal of een 'creatief feit' zoals Virginia Woolf het ooit zo mooi omschreef. (Al valt een creatief feit uiteraard niet te verwarren met een 'alternatief feit.') Net zoals de Belgische cineaste Chantal Akerman heb ik vastgesteld dat 'de grens tussen fictie en documentaire ... vol gaten (zit)'.⁷ En ik bewandel deze grens met lompe voeten.

De voornaamste *dramatis personae* in dit verhaal zijn:

- Mijn overgrootmoeder, **Martha Criel-De Cock** (1902-1997). Mijn 'oma'. Verzetsvrouw. Matriarch van de familie. Als mens gecompliceerd en tegenstrijdig: een enigma en een open boek, preuts en vrijgevochten, chic en heel gewoon. Dit boek vertrekt vanuit haar getuigenis, zowel op papier als in video-opname.
- Haar twee dochters, **Maria De Cock**, mijn grootmoeder, en **Cécile De Cock**. Maria werd geboren in 1929 en was tussen de elf en de zestien jaar oud tijdens de Tweede Wereldoorlog. Cécile werd geboren in 1932 en was tussen de acht en de dertien jaar oud. Met hen beiden heb ik de afgelopen jaren verschillende gesprekken gevoerd over het verleden. Zij zijn de laatste getuigen met en voor wie ik ben beginnen te schrijven en zonder wie ik niet had kunnen schrijven.
- (Frans) **Constant – zeg maar Stan – De Cock** (1902-1945). Mijn overgrootvader die, om redenen die later duidelijk zullen worden, slechts een beperkte stem zal hebben in dit boek. Ook zijn twee zonen, **Charles De Cock** (1923-1991) en **André De Cock** (1926-2016), de oudere broers van Maria en Cécile, spelen een belangrijke rol, al heb ik geen van beiden ooit zelf gesproken over hun oorlogservaringen.
- **Douglas Cassius Roraback** (1920-2003), een Amerikaanse bommenrichter en tweede luitenant bij de 92ste Bomb Squad. Hij was 22 toen zijn vliegtuig, een 'vliegend fort' genaamd *Lucky Lady*, in 1943 neerstortte op de grens van Gierle met Oostmalle. In afwachting van zijn vlucht uit België kon hij voor enkele dagen onderduiken bij de familie De Cock in Kontich. Het werden uiteindelijk acht maanden.

- Mijn moeder, **Martha ('Mart') Hermans** (1950), genoemd naar haar grootmoeder en de oudste van vier zussen, Bertha ('Bert'), Mariette ('Jet') en Gaby ('Bie'). Om verwarring te voorkomen noem ik deze Martha gewoon 'mama' of 'mijn moeder'. Ze was er tijdens de verschillende interviews met Maria en Cécile bij, en heeft me vergezeld op enkele onderzoeksreizen.
- En dan **'ikzelf'** (1980). Ik speel geen rol in het verhaal dat zich afspeelde tijdens de oorlogsjaren en daarna. Ik werd pas 35 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog geboren. Maar ik ben wel de schrijver van dit verhaal (en de verteller van het verhaal van het verhaal). Omdat ik vertel, omdat ik spreek voor wie er niet meer is en omdat ik dat niet wil doen vergeten door retorische ingrepen, wil ik me nadrukkelijk als verteller voorstellen. Ik ben te vertrouwen in zoverre een verteller ooit te vertrouwen valt.

24 Januari 1923

Constant de Loch

Martha Cnile

HOOFDSTUK 2

Mensen op zondag

(24 januari 1923 – 24 januari 2023)

Exact honderd jaar na het huwelijk van mijn overgrootouders, Constant (Stan) De Cock en Martha Criel, zette ik mijn eerste woorden op papier. Symbolisch, zou je kunnen denken, maar het was toeval.

Mijn eerste werk bestond uit het doorploegen van de documenten, foto's en knipsels in de dozen en mappen van het familiearchief. De meeste papieren zijn ooit geschreven om een herinnering levend te houden, om gelezen te worden, en zijn dus geschikt voor mijn ogen. Maar sommige documenten zijn dat niet. Ze werden geschreven voor een andere bestemming, voor *andere* ogen dan de mijne. In geen geval werden ze geschreven om in een familiearchief terecht te komen waar iemand zoveel jaren later met een vergrootglas zou doorgaan. Het gevoel iets te lezen dat niet aan jou werd geadresseerd, is zowel opwindend als ongemakkelijk. Het is te vergelijken met die onweersaanbare blik die je op iemands telefoonscherm werpt, met luistervinken, met iemand ongemerkt gadeslaan, of, zoals vroeger nog kon, de tweede telefoon in huis opnemen en in plaats van meteen terug in te haken wanneer je beseftte dat de lijn bezet was, het gesprek langer dan noodzakelijk mee te volgen.

Behalve veel privécorrespondentie lees ik ook verschillende officiële documenten en briefwisselingen, aanvragen tot erkenning, beslissingen van erkenningscommissies, toekenningen van smartengeld, grafredes, aanmaningen tot het betalen van lidgelden. Ik neem ijverig notities en probeer oog te hebben voor hoe iemand iets wel of – even betekenisvol – *niet* vermeldt. Een zinswending, een uitroepteken, een schrijffout, het wordt een aanwijzing of spoor. Tijdens dit leeswerk ervaar ik regelmatig

een zekere onrust, heb ik het gevoel dat ik betrappt zal worden, op de schouder getikt, terechtgewezen voor mijn curiositeit. Ik vrees dat de persoon die ik gadesla in de fotoboeken of wiens zinnen ik ontleed plots zal opkijken. Wie ben je en wat doe jij hier? Maak dat je wegkomt.

Maar ik ben dus ‘officieel’ beginnen te *schrijven* op 24 januari 2023, op de honderdste verjaardag van het huwelijk van Martha Criel met Stan De Cock. Ik merk al gauw dat ik enkel op basis van het familiearchief niet alles uit het verleden kan reconstrueren, dat het archief me niet vertelt hoe ‘het leven’ precies was, meer dan honderd jaar geleden, ook al krijg ik in sommige beschrijvingen van de grote vermeldenswaardige gebeurtenissen – geboorte en dood, werkbetrekkingen, jubilea, ziekte – daar wel iets van mee. De tastbare, ruikbare, geleefde werkelijkheid van het verleden ontglipt me. Misschien lees ik de codes niet, begrijp ik het niet, lees ik niet tussen de lijnen? Of misschien zoek ik te veel tussen de lijntjes en verzet ik me tegen wat er wél staat, vaak heel eenvoudige zinnen. Ik lees over levens in ouderwetse gezegden als ‘ze boerden goed’, en in spreekwoorden als ‘het geluk komt in de slaap’, al geldt dat ook voor het ongeluk, maar dan zegt men dat ‘het meevaart’, het ongeluk als een ongewenste verstekeling. Werden deze zinnen in een speciaal daarvoor voorziene schrijftaal gesteld of was dit een taal die daadwerkelijk werd gebruikt? Klonk het toen ook al een beetje stijf of rolden deze zinnen vlot en ongedwongen uit hun mond?

Omdat dit verhaal ergens moet beginnen, lijkt hun trouwdatum een vanzelfsprekend beginpunt. Een huwelijksfeest is dramaturgisch gesproken een opportune gelegenheid om iedereen voor te stellen: de belangrijkste protagonisten zijn aanwezig en iedereen kan samen op het bruidspaar klinken. Toch is er twijfel. In een boek is een mensenleven maar zo lang als de zinnen die eraan worden gewijd. Dit draagt een onrecht in zich, want wat eigenlijk in uren en weken (maanden en jaren) zou moeten worden uitgelegd, met precieze vermelding van wie wat, wanneer en waarom heeft gedaan, hoe mensen zijn geworden tot wat ze zijn en hoe ze zich hebben gevoeld, wie ze zijn geweest voor zichzelf en voor anderen, zal over enkele luttele paragrafen gespreid worden. Neem bijvoorbeeld Ida Bruggeman-Criel, de moeder van mijn overgrootmoeder, Martha

Criel. Over Ida zou ik kort en bondig kunnen vertellen dat ze werd 'geboren in 1870 en godvruchtig in den heer is ontslapen in 1942'. Voilà, het leven tot de essentie herleid: geboorte en dood. Een leven dat past op een grafsteen.

Er kan ook een vollediger beeld van deze Ida Bruggeman-Criel ('Metje Criel') geschetst worden. Van de Ida die principieel, statig en streng was, standvastig en rigoureuus. Barmhartig ook, maar vooral uit christelijke plicht. Ze was nukkig en zuinig en niet geneigd om te knuffelen of te omhelzen. Maar er was ook de Ida die een jaar voor de geboorte van Martha een dochter van zeven was verloren (Rosalia). En die in maart en april 1902, net voor Martha ter wereld zou komen, haar twee zoontjes van nog geen drie jaar oud had moeten afgeven door ziekte. De Ida die maakte dat de doffe pijn haar geloof versterkte in plaats van het aan te tasten. Een Ida die hield van de geur van meiklokjes en vanille. Ik speur naar een gelijkenis met de kloeke, zedig aangeklede matrone, die fotografisch alleen maar als oude vrouw bestaat en naar de fotocamera loent als naar een ongenode gast.

Wanneer ik door twee oude fotoalbums blader, merk ik hoe op verschillende pagina's kleine plakkertjes en verkleuringen aangeven dat er foto's uit het album verdwenen zijn. De onvolledigheid van het oude album is passend voor de reconstructie waar ik voor sta.

Ik raak al snel verknocht aan een informele, zondagse familiefoto, amper twintig bij dertig centimeter, waarop de hele familie De Cock te zien is, al is de foto van te ver genomen om iedereen goed te kunnen bestuderen. Het is een delicate miniatuur en een vergrootglas biedt nauwelijks soelaas. Om 'nauwgezet en consequent' aan 'herinneringswerk' te doen heb ik volgens cultuurhistoricus Annette Kuhn een rigoureuze werkwijze te volgen voor het functioneel bekijken en beschrijven van oude familiefoto's. De stappen bestaan uit een beschrijving van wat op de foto(s) te zien is, van de ontstaanscontext, van de technologische omstandigheden en specificaties van het fotografisch artefact, en de vermelding van de bestemming en de huidige bezitter van de foto(s).⁸

Op de gekoesterde kleine familiefoto staan mijn grootmoeder en haar zus, maar ze waren te jong om zich iets van het moment te kunnen

herinneren. Volgens de datering achteraan waren ze respectievelijk vijf en drie jaar. Wat ze zich nu nog vaag herinneren, is de foto, niet het moment zelf. Ik probeer toch de vragen uit Kuhns 'procedure' te beantwoorden. De familie heeft zich laten fotograferen voor een veld waarvan de grassen en het riet halfhoog staan, en dat maakt het waarschijnlijk eind mei of juni, de bomen staan in bloei, maar de zomer heeft de natuur nog niet uitgeput. Achteraan rechts op de foto zien we in de verte een huis, of alleszins een bebouwing. Het is niet het huis in de Groeningenlei, want daar stonden varkensstallen naast en die zijn nergens te bespeuren. Als ik het aan mijn grootmoeder Maria vraag, dan zegt ze stellig dat het zeker *niet* in de buurt van hun huis was, maar even later twijfelt ze. Haar zuster Cécile weet uitsluitsel te geven: de foto's werden genomen aan de overkant van de straat, op een paadje tussen de velden dat naar Edegem en de lokale 'Lourdes-grot' leidde.

Op de foto zien we Vader Stan en Moeder Martha De Cock, in de vrijetijdskledij van net na de zondagse kerk, verzorgd, maar niet overdreven stijf of chic. Stan ziet er zowaar ontspannen uit in een informele cardigan, bretellen en een katoenen hemdje. Martha draagt een mooie jurk, ze heeft een voorliefde voor geborduurde details, maar de snit lijkt comfortabel genoeg voor een zondags uitje. De kinderen zijn ook mooi aangekleed, de twee jongens en de twee meisjes in gelijkaardige outfits: een korte broek en hemdje, met ook een dasje voor de jonge Charles, en twee identieke witte jurken en strikjes voor de meisjes. De meisjes staan dicht tegen de rokken van Martha, Maria's hand zoekt haar moeder achter haar, waardoor ze lichtjes gekromd staat. Een foto is geen overwinning op de tijd, zoals we soms denken, maar de bevestiging van de triomf van tijd, want ze confronteert ons met de groeiende afstand tussen onszelf nu en het toen op de foto. Ooit, op een zondag in 1935 zag de familie De Cock eruit zoals op de foto, twee ouders en vier kinderen, een heel gewone familie.

De foto was duidelijk voor privégebruik, voor het familiealbum, en maakt daar nog altijd deel van uit, hoewel ze momenteel niet meer in het boek zit maar voor me op mijn schrijftafel staat. De foto is minder stijf dan de familieportretten die in studio's werden gemaakt en waarvan er ook vele exemplaren in het album te vinden zijn. De studioportretten zijn

mooie, scherpe, geretoucheerde prints, maar niemand kijkt in de lens, want er wordt standaard ergens links naast de camera in de verte gekeken. Ze zijn niet het leven in beweging, geen snapshots van een langere scène, maar statische tableaux in een strakke regie, onttrokken van het leven en van het nu.

De informele foto in het veld is wel beweeglijk, een stuk van het leven, ik kan me de driewieler en de bal die buiten het kader liggen zo voorstellen. De foto werd waarschijnlijk genomen met hun eigen 'Kodakske'. Papa De Cock hield van technologie en vooruitgang: auto's, radio's en fototoestellen. 'U duwt op de knop,' begon de reclameslogan, 'en wij doen de rest.' Enkel de rest blijft over, want de 'u' die op de knop duwde, kan ik niet meer met zekerheid identificeren.

Ik zal me niet verliezen in al te veel lange beschrijvingen van foto's, maar ze zijn een waardevol object voor een biografisch of historisch schrijver. Ik fantaseer dan ook dat als ik lang genoeg naar de foto staar, de figuren erop tot leven zullen komen, dat ik het riet zal horen ritselen in de wind, dat het kader van het plaatje zal wegvallen, dat de zwart-wit beelden plots kleur zullen krijgen en dat ik, zoals het moment waarop Dorothy vanuit Kansas het magische land van Oz binnenstapt, die zondag van weleer zal betreden.

Wat zou ik dan zeggen of vragen? Hoe zou ik hen begroeten? Zou het universum imploderen als ik, de achterkleindochter, met haar overgrootmoeder zou praten die op het moment dat de foto genomen werd jonger was dan ik nu? Ben je gelukkig, Martha? Zou je iets willen veranderen aan je leven? Waar droom je van? Hoe zie jij de toekomst? Heb je zorgen? Zou zij daar een antwoord op hebben? Ik weet dat het erg eenentwintigste-eeuwse vragen zijn, die totaal aan de essentie van haar ervaringen voorbijgaan. Ik weet niet eens wat ik zelf zou antwoorden op zo'n vragen. Zou ik haar waarschuwen voor de toekomst? Wat zou dat veranderen?

Niet alleen de fantasie om de mensen op de foto echt te leren kennen trekt me aan, ook het idee dat ik de wereld van toen zou kunnen ruiken en horen, dat ik zou kunnen binnenstappen in een wereld die zowel moreel als ecologisch onschuldiger was (of dat geloof ik toch). Een plek

zonder de permanente eentonige daver van een nabijgelegen autosnelweg, zonder de kakofonie van muziek uit boxen, in hoofdtelefoons, op mobiele toestellen, zonder de rommelende motor van een grasmachine, zonder de dreun van overvliegende vliegtuigen, het gebrom en geborrel van koelkasten, de piep- en fluittonen van allerhande machines. Enkel kinderstemmen, zoemende insecten, een blaffende hond, de piepende wielmpjes van een driewieler, de zachte tred van voetstappen in het droge gras.

De geur van zon op het platteland, van mest, van de lindebomen en kastanjes in bloei, van de seringens, margrietens en dahli's. Ik zou Cécile over een plas tillen, Maria's haren vlechten. Haasje-over doen met Charles en André. Op vlinderjacht gaan. De slapende meikevers ('meuldenteirs' in het lokale dialect) uit de bomen en struiken schudden. De jongens zouden me opgewonden hun favoriete spelletje laten zien: eerst steek je een naald met garendraadje door het puntige achterlijf van de meikever en dan laat je het dier als aan een leiband rondvliegen. Een alternatief is het dier loslaten met aan het uiteinde van het garendraadje een boornblad of grasspriet. De jongens vinden het heerlijk. Ik durf ze niet te zeggen dat ik het wreed vind, de kinderen lijken wel katten met hun prooi, maar ze bewonderen de vlucht, ze juichen het diertje toe, tot het eind. We zijn het al lang vergeten wanneer we, liggend in het gras, kijken naar de slome wolken.

Uit mijn gesprekken met Cécile en Maria krijg ik maar weinig details over hun jeugd los. Mogelijk voelt het te vanzelfsprekend om hun dagelijks leven te beschrijven, ook al was dat helemaal anders dan het leven van vandaag. Dat herhaalt Maria ook wanneer ik vraag of ze weleens naar de film gingen, of ze hobby's hadden, of ze boeken lasen en zo ja welke, waarover ze praatten aan tafel, hoe hun relatie was met hun ouders (formeel of intiem, lichamelijk of afstandelijk), hoe hun zondagen eruitzagen:

'Och, wij hebben niet dezelfde soort van jeugd gehad als jij,' zuchten ze.

'Vroeger was het anders.'

'Hoe anders?'

En dan zijn we afgeleid door het signaal van de microgolfoven. Het

water voor mijn thee is klaar. Ik veer recht. Of ik de koekjes kan meebrengen.

Zij drinken zelf geen thee, wel koffie. (Soms een glaasje.)

Zeker dat je geen koekje wil?

Ze wil nooit een koekje, Maria.

Waarom wil ze geen koekje?

Het gesprek dwaalt verder af.

Ik probeer het terug over hun jeugd te hebben. Ik leg uit dat net in de details mijn voorouders tot leven komen. Hebben ze nog kleine verhalen voor me, herinneringen of bijzonderheden?

‘Och,’ lachen ze opnieuw, ‘vroeger was het anders.’

De familie De Cock in 1935

HOOFDSTUK 3

Familieportretten

(mei 1902 – 10 mei 1940)

Hoe ‘anders’ de wereld van vroeger was, probeer ik dan maar tussen de lijntjes te lezen in Martha’s handgeschreven verslag over haar leven. Ik noem dit haar ‘memoires’, maar eigenlijk is het eerder een autobiografische schets waarin ze vooral stilstaat bij de oorlogsjaren en veel onvermeld laat. De memoires beslaan slechts enkele vellen papier.

De tekst is de bondige versie van een in oorsprong langer en aanzienlijk gedetailleerder verslag dat helaas niet meer bestaat. Martha was niet lang na de oorlog aan deze tekst begonnen, een uitgebreide getuigenis van haar verzetsactiviteiten en van haar gevangenschap in Duitsland. Toen ze dat verslag aan een niet bij naam genoemde ‘goede vriendin’ liet lezen (de vrouw van de notaris, zo hoor ik later van haar dochters), had die het nijdig naast zich neergelegd.

Wat jij hier schrijft, *kan* niet zo gebeurd zijn, had ze Martha toegebeten. Het feit dat jij hier levend tegenover mij zit, is het bewijs dat wat je schrijft *onmogelijk* zo kan hebben plaatsgevonden.

Deze reactie had Martha diep geschokt en verward.

‘Mama heeft toen alles in de prullenmand gegooid en voor lange tijd geweigerd er verder over te praten,’ vertellen haar dochters me.

Jaren later schreef ze toch nog een tweede versie, deze keer kariger en schematischer, met minder aandacht voor de details van de gruwel en het lijden. Dit tweede, latere verslag is onvermijdelijk meer aangevreten door de tijd. Het werd niet gedateerd en ook haar dochters kunnen me niet met zekerheid vertellen wanneer ze het precies heeft opgeschreven. Ik moet dus gokken. In het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw nam